

ПЕТКО Р. СЛАВЕЙКОВ
БЪЛГАРСКИ ПРИТЧИ
ИСТОРИЯ НА СЪБИРАНЕТО
ИМ

chitanka.info

На 1843, като излязох от свищовското училище, през лятото станах изпърво частен учител в къщата на Цонча Казанджията, а три месеца след това услових се даскал в Долна махала. Тогава бях на 16 години. Борбата между гърците владици и българите патриоти беше във възраждането си. В онова време аз бях извадил една песен за гръцките владици в Търново, именно за Панарета, бивши търновски митрополит, и за наследника му Неофита. Песента беше проста, в бели стихове, по духа и размера на народните ни песни^[1]; но като новост тя се преписваше и ходеше от ръка на ръка между поборниците на българщината, които състояха в онова време от няколко души из най-долната класа граждани, повечето пришелци от селата, и няколко по-възрастни ученици, които бяха новообращени от отца Неофита Хилендареца (Бозвелията); от тези ученици аз бях най-малкият. Един мой връстник и съученик от гръцкото училище, син на един доктор гръкоманин, сполучи да открадне собствения ми ръкопис и да го предаде на Неофита, или по-право на неговия млад секретар Костакия, за когото се нещо и припяваше в тази песен. Ядосани и двамата, особено последният, повиква ме една вечер късно и след едно остро скарване накара митрополийския ясакчия да ме запре в една одая там, дето били си запирали кокошките, които им носяха тогава от селата доста много. Тая стая стои и днес откъде изток, срещу гирия, в който изпосле се удави гъркът владика Атанасий.

До моята тъмница, под същата стая, но в друга, живееше клисарят на черквата и слуга на митрополията, стар един човек, на име дядо Колю. Нещо подир час и половина от запирането ми дядо Колю дойде да ме попита вечерял ли съм и на отговора ми „не съм“ донесе ми малко хлябец и маслинки, защото беше през коледни пости, сложи хляба и маслините и мълчешката излезе. Подир малко той пак влезе, да ми донесе и вода в един оклоцан пръстен съд и една угорешка от вощеница, която запали, залепи я на прозорците и тогаз продума, та ми каза: вечеряй скоро, дорде не е догоряла свещта. Аз исках да му говоря и казах му нещо, но какво му казах не помня сега. Помня само, че той излезе из вратата, после се обърна, та през прага отвърна ми сериозно някак, и като троснато ми рече: Да би мирно седяло, не би чудо видяло, и си отиде.

Какво си потеглих аз през онази дълга нощ в онзи затвор там от глад, от бълхи и кокошинци, един Господ знае, ако знае Господ за

теглилата на слабите от силните и за ония пакости, що могат да им направят още бълхите и кокошите гадинки! То беше несносно и нетърпимо, но още по-мъчително беше за мене унижението ми от Костакя и лошите думи, които беше ми надумал против народността ми. Много пътя изпосле, като съм се усещал за този случай и за претърпяното унижение, плакал съм от яд и досада, и сега даже като се усетя за това, не мога да си го спомня без потръпване. Но и Неофит, вярвам, и любимецът му Костаки, много пътя изпосле са имали случай да си припомнят, че са ме обидяли и запирали.

Това беше първото ми влязване в затвор. Цяла нощ стоях прави или бях принуден да ходя от стена до стена в тясната стая. Пепелта и студът не ми даваха да седна, а бълхите и кокошите гадове кръстосваха ме на вси четири страни, та ме измъчваха до душа, като че нарочно искаха да направят услуга с това на тираните ми Костакя и Неофита. Идеше ми на полуда, но и в това си утеснение често пак се сецах за думите на дядо Коля: „Да би мирно седяло, не би чудо видяло.“ Тези думи за пръв път ги чувах, та ми и направиха наистина дълбоко впечатление. Аз усещах, че те бяха за мене едно погълчаване или едно поучаване, но да са думи книжовни, не бяха, а пък и прости не ми се виждаха: тъй щото, при всичкото ми негодно положение, този нечакан урок ме занимаваше. Аз преговарях тия думи, за да ги запомня и да отблъсна някак другите безобразни мисли, които наваляха на мене.

Оставям да не разправам тука какво стана по-нататък, как ме пуснаха сутринта и как ме изпъдиха от учителстването в Долна махала. Пряком ще помена само, и то за свидетелство на това събитие, че дядо Иларион, сегашният кюстендилски митрополит, по онова време беше архидякон при Неофита и изпълняваше временно службата и на протосингел. На сутринта той ме повика, както казваше, по заповед на владиката, та ме нагълча по-напред доста строго и грубо, а после, уж по-благо някак, посъветва ме да бъда занаятчийски по-умен и „мирен“, па извади, та ми даде два бешлика и заръча ми да се не връщам вече никакъв в училището, а да ида „където ми видят очите“. Аз бях учителствал в Долна махала всичко около два месеца и други пари не видях освен двата бешлика на дядо Илариона. Ценен бях за 400 гроша за седем месеца, платиха ми по бешлик на месец. Такава беше цената на учителите тогава, начесто така им и заплащаха както на мене или и два бешлика не виждаха, като ги изпъждаха. Прибавям тук

да кажа, че това ставаше само с българите учители, защото гърците учители ги покровителстваха гръцките владици, от които зависеше тогава всичко относително училищата.

Но аз нямам намерение да пиша автобиографията си; разказах само това събитие, като исках да спомена как съм се запознал най-напред с такъвиз едни думи като онези на дядо Коля, какво впечатление ми направиха те и как привлякоха вниманието ми. Аз бях запомнил дядовите Колеви думи, па си ги често преговарях, често ги подмятах в разговора си, дето прилягаха, даже и дето не при лягаха. Те ми бяха станали като един вид любими думи и употребявах ги до пресищане.

По онова време имаше някой си дядо Начо, габровченин, билерин, който идеше всяка събота в Търново да продава билките си на сергия пред Дряновския хан, тогаз наричан Габровски. Дядо Начо беше чокчалан^[2], т.е. обичаше много да дрънка, да приказва, да разпитва и да разправя на мющериите си. А кога нямаше мющериии, той задяваше децата, които се беряха около него, привлечани от любопитната му стока, па и децата се бяха обиграли с него, та на свой ред и те му не даваха спокойствие. Два-три месеца подир гореказаното събитие аз минувах край Габровския хан. Дядо Начо беше отворил сергията си и аз се спрях там, та разгледвах разните му билки, бурени и корени.

— Какво искаш, момче? — ме попита дядо Начо.

— Нищо, гледам — му рекох аз.

— Какво гледаш? — попита пак той.

Аз се намерих в затруднение какво да му отговоря и безцелно някак, даже и безсъзнателно, от немай какво да кажа, продумах почти по детски: „Гледам те хубавец ли си.“ „Амчи не съм ли, я? — каза дядо Начо. — Я виж!“ — и взе да глади с две ръце провесилата си голяма и прилична брада и да указва на главата си, като казваше: „Брада царска, глава воденчарска“, а комшият му на сергията, Хаджи Тумтум някой си прекоросван, прибави на подбив: „Хубавец като стамбулец.“

Дядо Начо се обърна към други едни селенки, що се явиха като мющериии, Хаджи Тумтум взе да тегли на едного солена риба, пък аз се замислих в новата си находка и повтарях в себе си: „Брада царска, глава воденчарска“ и „Хубавец като стамбулец“, особено първата, която ми повече хареса и която преговарях из пътя; после се сетих за любимите ми онези дядови Колеви думи и чудех се тогава отде вземат

тези стари хора таквиз избрани приказки и как умеят да ги казват навреме, кога де приляга и както прилича.

Тези два случая бяха първата ми среща и съзнателно запознаване с народната мъдрост: те възродиха в мене първото желание да записвам, кога чуя такива думи, за да си ги имам; но аз не знаях в това време имат ли те особно някакво название и как се наричат у нас. Сам аз си ги нарекох *избрани думи* или *изречения*, така и следвах да си ги записвам ту под едното, ту под другото наименование. Тогава, още на 1844 г., аз се услових за учител в близкото на Търново село Килифарево и до пролетта бях вече записал около 4050 таквиз изречения. Година още подир туй, що живях като учител в Килифарево, бях събрал около 200 други все таквизи избрани думи.

През пролетта на 1845 г. Неофит и секретарят му Костаки, кимни още на мене за пустата онази песен, вземаха случай да се вмесят в селските работи и да ме изместят из Килифарево. Като излязох оттам, аз ходих по селата около Търново да търся да се залавя някъде за учител и през лятото на пет места се залавях и заседавах де по две, де по три недели или месец най-много, додето ме разберяха Неофит и Костаки накъде съм и чрез влиянието си върху чорбаджиите и поповете да ме изгонят. Така пробавих аз три или четири недели в Дебелец, две недели в Кованлъка, в Церова кория месец, неделя в една махала в Лясковец и най-последно и оттам като ме изпъдиха, ударих пешком през селата надолу и срещях нейде учител си имат вече, нейде училище нямат и тъй от село на село, та се запрях чак на Бяла. Тука що бяха си направили нова черква, която беше разградена, и на едина й кът имаше настрана една сламенопокрита стаица за черковни потребици. Отпърво тая стаица направихме на училище. В Бяла аз се застоях и учителствах на 13 деца спокойно нещо около три месеца, догдето да ме разберат Неофит и Костаки, че съм там. Като ме разбраха, те заинтригуваха от първия час против мене; но село Бяла, като по-далеч от Търново и не ходяха в тоя град тъй често ни поповете, ни чорбаджиите на селото, не можаха тъй лесно и тъй скоро да си изиграят играта както другаде. Те подкачиха да пишат писма, за да ме изпъдят, но положението ми беше таквози, щото писмата им не действаха тъй прямо за изгонването ми. На поповете, които бяха двама и не знаеха нищо от черковен ред, трябвах им за в черква и те си струваха оглушки на владиковите писма. Чорбаджиите не се толкоз

месяха, защото от селото нищо не плащаха, тъй като бях някак частен учител на 1315 деца, които ме храняха поред. Сегиз-тогиз от черковните дискусии ми даваха по някоя пара за харч, а после кой и как щеше да ми се доплаща, за това малко и мислях. Аз гледах само да се задържа и застоя на едно място, но не така мислял Неофит, а особено писарят му Костаки.

В разстояние на един месец, като видяха, че не може с писма и поръки да ме изгнездят из Бяла, една вечер ето ти че ясакчията Ибриам, същият, който беше ме запирал преди две години, се озова в Бяла с писмо до чорбаджиите и поповете от владиката за мене, да ме пратят в Търново със същия ясакчия, защото владиката иска да види тая работа: защо съм се намесил аз да давам вули. Аз се разправях и доказвах, че вули не съм давал, че всичко, дето съм се намесил в работата на вулите, е, че съм писал по искането на одного от поповете да разправя на Митрополията по гръцки какъв е родът на някой момък и някоя мома, за които искали вула от попа да ги венчечат. Попът бил забравил да подпише писмото, та и аз не бях го подписал, това и сам попът потвърждаваше; но кой питаше попа или мене!... Ибриам настояваше, че владиката ме иска, и толкоз. Кон не можах да намеря; намерих най-после един нищо и никакъв и той самар няма; Оттук-оттам намерих едно седло, и то голямо. Ибриам не чака да търся друго или това някак да направя, като да не утрепва коня. Понагласих го както можах, възседнах го и тръгнах. Яздихме до Трѐмбеш, дето съгледах, че седлото утрепало коня на предницата и стара някоя рана, що имал, беше се отворила наново. Оставям седлото тамо, мятам кожухчето от гърба си на гърба на коня и така на разседлица качам се да вървим, т.е. да яхаме, но едвам със зор можах да стигна до Поликраище, разкиркетен от яздене на разседлица, убъхтан и отрощен от падане, като ненаучен да яздя гол кон и да се крепя. Оставих коня до Поликраище и оттам, кожухчето на рамо, та пешки до Търново. Това, читателю, не е измислица, но събитие преистинно и тука аз разказвам едва ли едно на сто от патимите си в този поход.

Като се представих на владиката в Търново и като му разправих за работата, за която се виках, той ми каза: „Иди си сега, че ела подир два-три дена, па ще видим, да намери Костаки и писмото.“ Два-три дни **деркен**, че неделя, че две и най-после три недели. Кога владиката спи, кога Костаки го няма, кога писмото не е наръки, та чак на трите

недели Неофит благоволи да ме повярва, че не съм нито давал, нито писал за вула, и да ми позволи да си ида; но тоя път нито Костакия, нито писмото, с което искаха да ме обвиняват, се удостоих да видя. Работата беше очевидна; те искаха да ме отстранят от Бяла, доде си намерят тамо друг учител.

Щом се отървах от тази бела, още до вечерта тръгнах и през нощта стигнах в Бяла. Доде да събера учениците си и да започнем пак изново, минаха се почти две недели; но не бях още сключил тия две недели, когато Ферат бей, заповедникът на Бяла, по наущение, както нямам съмнение, от Костакия, праща една вечер, примрак, та ме хващат в смирената ми сламена стая и с букаги на краката мене и едного арбанасченина, жител в Бяла, с когото седяхме, та приказвахме, по един крак в букагите, отведоха ни, та ни запряха в тъмницата. На сутринта един от селените, приятел на Ферат бея и баща на едного от учениците ми, с приканването и на други още селени, дойде да ни моли и измоли ни наистина, та ни пуснаха и от затвора като излязохме, той ме заведе на къщата си, нагости ме и тогава чак ми каза, че заповедта на бея била да не замръкнавам вечерта в Бяла.

Ти да си, читателю, покоряваш ли се или не? Аз, хеле се покорих. Още през деня, без пара, без пул, с една платнена торбичка на рамо — в която немаше освен малко селски хляб и сол, две глави червен лук, две гръцки книжки за прочитане и един тетрад със записки на избраните ми думи — потеглих за Пиперково и Караманово.

С мрака стигнах в Пиперково и попитах за даскал, ако има там, или поп. Някои добри хорица ме заведоха до къщата на попа, синът на когото бил даскал в селото, но сега, лете, не събирал момчетата. Като влязох в двора, кучетата скочиха върху ми и показаха гостоприемството, което ме очакваше. Мина се време, доде се отбраня сам от кучетата и през двора да дода до къщните врата. Застаряла една жена, в кирливи и опърпани дрехи, се подаде на вратата да ми каже, че даскалът бил из село, а дядо поп си бил легнал и позаспал. Да не продължавам, отказаха ми гостоприемство и аз бях принуден през настаналата вече нощ да ходя по опустелите от хора улици в селото, преследван на всяка стъпка от враждебно настроените против окъснели пътници селски псета. Повече от час се скитах, доде намеря де да пренощувам. Най-последно установих се накрай селото, в един бордей, който беше нещо като дюген или кръчма, но вътре немаше,

освен две-три бъчевки и возилници, ни стол, ни възглавница някаква, нито пък лавица някоя за сядане.

Пиперково е паметно за мене, не толкоз по тая неприятна случка по попovото спотайване, поради което се изложих на дълги разпpавии с неприветливите пиперковски кучета, нито по неудобството за пренощуване, а по едно друго обстояние, може би за читателите не толкоз важно, но за мене не лесно забравимо. Пренощуването ми в Пиперково ми е дало пръв път повод да се помъча да стана нещо като писател български. За зло ли, за добро ли, и аз не мога да си обясня още, но странно е това, че първата писателска идея ме посети в това, тъй да кажа, нестраннолюбиво за мене село и аз прося снизхождението на читателите, ако се отстранявам малко от предмета си да спомена нещо за това, както и какъв край взема първият период на моя даскаллък.

Както казах, в знаменития пиперковски бордей нямаше де да си посложи и да поседне пътник човек тъй уморен като мене и раздосадован от непрекъснатото лаене и преследване на селските псета. Пред бордея имаше само един пюшкюнец от една чепорлива дъска и неvěщо прикован у стряхата на бордея и подпрян на три-четири забити в земята клечки: на този пюшкюнец сложих аз торбичката си, па и сам се посложих. Освен кръчмарина, човек около 60-годишен, но здрав още наглед и лек, нямаше никой по това време в кръчмата. Като пиперковски кръчмар той ме прие доста вежливо. Наскоро аз имах случай да узная от него, че той бил от Бяла, че бил войник, ходил по Стамбул, пасъл царските атове и косил сено по Кеатханата. В същото време той се домогваше да узнае от мене кой съм аз, отде съм, отде ида, къде отивам и защо ходя сам. Не трябва казване, че кръчмарят старец беше колкото любопитен, толкоз и приказлив; обичаше да разказва и умееше доста хубаво и сладко да приказва; тъй щото можеше да се слуша без отегчение. Моите отговори на разпитването му дадох му повод да се заприказва за гърците и за патрика им в Цариград и той се впусна надълго да разпpавя за вероломството на гърците, за издайството на духовния им глава и как направили те, за да изтребят всичките книжевни българи и да се затрие българската книга. Това предание съм слушал аз изпосле и от други някои безкнижни българи, чел бях го и в историята на отца Паисия, но трябва да кажа, че далеко не тъй, както ми го разказваше

пиперковският кръчмар, дядо Драган. Той разказваше чудеса хитрини и лукавщини на гръцките калугери за премахването на българската книжевност; представяше за силно трагически безчеловечия, направени от турците при избиването на българските учени. Легендарните му проповедки за гоненията на българските калугери по манастирите, за личбите и чудесиите, станали за спазването на българските слова, бяха тъй занимливи, щото ако и доволно начитан като за онова време, още и уморен както бях, аз стоях, та го слушах, „зяпнал в устата му“, както казват нашите.

Беше настанало петляно време. Дядо Драган не беше още свършил приказките си, когато изляха псетата наблизко до кръчмата и пред нас след малко се яви един момък с рунтав, но крехнат калпак, с червена шапка и дълъг перчем, с пъстър аладжан елек и с дивит, затыкнат на пояс, тъй като да не остава невиждан, по което аз заключих, че ще е селски някой граматик. Дядо Драган го посрещна, с „добре дошел, даскале“ и седна пак на голата земя до дивния ми пюшкюн, който тоже се обади, като изпраця, кога рекох да се поотместя, за да сторя място на госта, но той, даскалът, приклепна на прага у входа на кръчмата, а старецът подкачи пак прекъснатия за малко разказ.

Когато вече свърши дядо Драган, даскалът, който беше не друг освен попския син, се вмеси в разговора. Ние се здрависахме, поразпитахме се за живо-здро, опознахме се като еснафдаши и се разприказвахме за това, за онова по занаята си. Аз имах случай да блесна с моята начитаност в черковните книги и не се свенях да показвам доколко съм вещ в даскалътка, като не забравях тук-там в разговора си да втиквам по някоя от „избраните си думи“... Не помня сега как дойде реч и моят събеседник, пиперковският даскал, отвори дума нещо за вълците. Той искаше да разкаже за една случка, станала миналата година, за която аз бях чувал, в Бяла като бях. Но... „аз вам да ви го прикажа същински, както беше то — каза дядо Драган, че да видите чудо и помен“. Ний на драго сърце му дадохме ред да прикаже той за тази случка.

Работата беше твърде проста. Един момък от Пиперково задирял някоя мома от Бяла. На момата баща й я не давал на този момък, защото не можел да му даде за обуца (бабахакъ) толкоз, колкото искал той. Момата сторила да пристане на момъка и да иде подире му без

волята на баща си. Една нощ през зимата момъкът отива на Бяла, извежда момата из бащини ѝ и я повежда към Пиперково. В пътя ги сполетява вълчешка глутница. Момъкът сколасал да възкачи момата на една круша, но не пристигнал да се възкачи и той. Вълците го нападнали и той, възблегнат на крушата, с един габровски нож, що носел, бранил се вече доколкото можал, съсякъл три вълка, другите най-подир побягнали и тоя завел момата дома си в Пиперково. Но дядо Драган тъй подробно и тъй увлекателно разказваше за всичко това, как се задиряли младите, как се нагласили да бягат, как ги сполетяла на пътя вълчешката глутница, как се спуснали вълците и с какво остървение нападали момъка, как той неустрашимо се борил и ги съсякъл, как те наваляли, та дърпали съсечените си другари и ги разкъсвали щото простата случка със селския момък се представяше от дядо Драгана като някакъв геройски подвиг. Аз се дотолкоз увлякох от разказа му, щото тогаз още турнах на ума си непременно да опиша както историята на този маловажен случай, тъй и чудесното онова предание за навета на гърците връз българската книжнина. Още сутринта в пътуването си от Пиперково за Свищов на две места сядах да си почивам и да се опитвам в писателския занаят, ако е занаят това, дето да драще човек каквото му скивне и да записва каквото му се ревне и което му нему харесва, ама било то нещо като „не вряло, ни кипяло“.

В Свищов ми се представяше случай да остана за взаимен учител в Горнемахленското училище вместо Петра Ангелова, който се стягаше тогаз да иде да се учи в Русия. Учителят ми, Е. Васкидов, желаше това и ми пристояваше; оставаше да се отблъснат малки някои интрижки на някои свищовски чорбаджии, които искаха да вредят на това място някои изпаднали свои роднини. Но моята черна орисница ли, да кажа, тъй докара, лукавата умишленост на моите непримирими врагове ли тъй пресметна, Неофит и Костаки се озоваха в Свищов и осуетиха надеждите ми. Твърде интересна по затейливостта си е интригата, която тия двама мои врагове ми изиграха в Свищов. Тя заслужава да се разкаже, но тук и сега аз не ща да разказвам за нея: ще кажа толкоз само, че те ме така издънтиха и тъй устроиша, щото вместо учител в свищовското училище аз се намерих в свищовската тъмница.

Щом излязох из тъмницата, след два-три дена, хванах пак пътя за Търново. Аз се отбих нарочно в Михалци, дето имах майчини си

роднини, с намерение да опитам не ще ли би възможно някак да се установя за учител. Но и тук някой си русец, известен под името поп Костадин Московецо, дошел и останал тук не знам кога и как, оженен и опопен, добил беше влияние и въртеше селото, та противодействаше на роднините ми с намерение да настани сина си, момче малко по-малко от мене и много по-неучено. Роднините ми, хора честни, но сиромаси, направиха, щото можаха: събраха селените, представиха им сгодния случай да ме задържат за учител, но по-влиятелните бяха откъм Московецо. Чорбаджията, не му помня сега името, от очи за роднините ми, стори да ме попита колко бих им зел да остана за тази зима (идущата) да им уча децата. „Хиляда гроша, рекох аз, за една година и да ме хранят...“ „Че много искаш ти“ — казва той. — „Ний за цялу ляту — прибави друг един от чорбаджийските мекерета — плащами на гуйдарю да ни пасе гуедата и па ни му давами повик от двестя грошое, ем дя-й то да си гуйдар, а дя-й да си даскал: гуйдарю цел ден оди да се пиче пу слънциту, тича подир гуедта, дъждо гу иди поняуга, а ти жа седиш у килията на сянка, няма дъжд, няма вятър...“ „Колко жа ни земиш ти нам за зимъс, а то лятус куго жа учиш?“ — повтори чорбаджията. Аз бях готов да пристана колкото ми дадат, но хитрият Московец се намеси и каза: „Трябва да се каже на владиката, да се спраши да видим како он жа каже.“ Тези думи пресякоха у мене всяка надежда за оставане в Михалци. На втория ден аз се опростих с роднините си и се завърнах в Търново нещо подир шест месеца скитане.

Това достопаметно за мене лято по случките и патимите ми от Неофитовото и Костакевото преследване беше още повече паметно по събирането и записването на „избраните ми думи“, които аз бях прекръстил вече „достопаметни изречения“. В скитането си по селата и в отношението си към селените аз не само бях обогатил сбирката си, но бях вече доволно привикнал и на уместното им употребление в разговора, от което съгледвах, че селените с по-голямо благодарение ме слушаха, като им ги привождах в пример; освен това те по-лесно ме разбираха и по-лесно проумяваха онова, което исках да им кажа. Това ми даваше някак преимущество както над самите селяни, тъй и над другите мои съхудожници и еснафчии, селски учители, и още повече над скитниците онези калугери, които ходеха тогаз да просят по селата и драгастяха селените за едно, за друго, като ги проглушаваха с

пословишките си цитати от псалтиря и житиетата на светиите. С тези калугери често ми се случваше да имам разпавии по селата. Споменувам тука за тях, защото и от тях имах друг вид смущение. По внушение на Костакя ли, по свое недоразумение ли, някои от тях тоже ми пакостяха или поне искаха да ми пакостят за установението ми като учител по селата; затова и аз безпощадно ги преследвах и громолях ги, дете ги сполетях за тяхното невежество и ханжество. Те отбягваха от лично състезание с мене, но зад гърба ми не пропускаха случай да пръскат най-възмутителните за мене мълви: че съм бил еретик, безверник, безбожник, а тогаз аз бях и набожен, и ревностен черковен проповедник. Имаше, наистина, и някои добри калугери, даже и много по-добри и от мнозина сегашни, които разбираха положението ми, утешаваха ме и насърчаваха ме в подвига ми против гръцкото духовенство; но и добрите калугери, и лошите калугери, Бог с ними. Не е сега работата за калугерите, да се върна на предмета си.

Даскалът в Пиперково, син на попа, който се престори на заспал, за да ме не приеме на дома си, в нощното си онова посещение, което, както разпавих по-горе, ми направи в избата на дяда Драгана (дето бях останал да пренощувам), когато се разговаряхме с него и аз по обичаю употребявах често някои от достопаметните си изречения, попита ме де съм чул и как съм запомнил аз толкоз *стари думи*. Това беше първото название, което чух от други уста за достопаметните от мене наричани *изречения*, но и то не ми се виждаше чисто народно, приличаше ми някак на селско, полудаскалско наименование. Както и да е, това ми даде повод да се ослушам в народа, дали той ги нарича с друго някое особено име. Колкото и да се вслушвах, не чувах нищо друго освен: *има дума, както има една дума, както рекъл онзи* и нищо повече. Колчем пък се вземах да разпитвам уж как се казват таквиз едни думи, които привеждах за пример, до нищо не можех да се добия и даже работата се позаплиташе и по-неразбрана ставаше, и от селените все пак на „рекъл онзи“ се спираше, а от селските даскали на „стари думи“.

По-главното обогатяване на сбирката ми беше станало в Бяла, дете се бях застоял и повече. В това село по него време, преди 38 години^[3], по дюгените и по кафенетата мъжете говореха повече по турски и употребяваха доста таквиз „стари думи“ на тоя език. Това ме и накара да хвана да записвам и турски „стари думи“. Трябва да

призная, че турските стари думи аз намирах много по-замисловати, по-често употребявани и по-приложими на практическия живот; само че някои от тях са много по-галатни, тъй що онова, което по турски можеше беззазорно да се изговаря в галатни думи, още и да се прави, на български никак не идеше да се изкаже или ако и да се изказваше, вместо да се харесва, докарваше отвращение. Забележих обаче много пъти, че тези, които си служеха с такива стари думи на турски, като говореха по тоя език, кога говореха по български, мъчеха се понякога да ги изговарят и по български или да предават поне смисълта им, което и сполучваха. Особено жените, които тоже знаяха турски, но си говореха по български, често привождяха такива думи, преведени на български, но преведени тъй, както не би ги превел сега даже и най-вещият от нашите книжовници. Работата стоеше в това, че онези думи, които на турски се вземаха из турския живот и от турските нрави и обичаи, оставаха без смисъл, ако да се преведяха буквално на български; затова те ги осмисляха, като превеждаха не думите, а смисълта и действието с онова, което е свойствено на българина. Тъй напр. изреченията, които на турски привеждаха за пример от морския или военния живот, тях ги приспособяваха: гемията на кола, оръжията на рало или копраля, както ще укажа на това в реда на преведени някои пословици. Тук за образец само ще приведа, които ми случайно дойдоха на ум:

„Хер гюн байрям олмас.“
Всеки ден Коладня не бива.
„Делие хер гюн байрям.“
На лудия всеки свет ден Великден.
„Байрямдан сора, байрям бумбареки.“
Подир деня Коладе ле.

Но тогава аз от тия работи не разбирах, а поставил си бях за правило, като чуя и турска стара дума, да я записвам и кога я чуех на български, заличавах турската и оставях само българската. Забележено, че и от турците, доколкото се вслушвах отпосле, не можах да чуя особено название за тоя вид думи. И у тях се слушаше все същото: бир лаф вар (има една дума), бири си демиш (някой си казал),

но някак с повече указание, че тези думи не принадлежат на едного, а на мнозина от народа.

И тъй, когато се завърнах в Търново, сбирката ми състоеше от 500 и няколко български „стари думи“ и около сто турски.

Аз се прибрах при баща си, но нямаше какво да правя и много се утеснявах, когато един ден случайно дойде у нас някой си Хаджи Иванчо, инак „Тревненската света Богородица“ прекоросван. Той беше човек практичен, но и крайно лицемерен. Беше познайница на баща ми, като съселянин негов, но искрен приятел и приближен на Неофита. Той беше ме и друг път уговарял, когато отворях частно училище в Търново, да ида да искам воля от Неофита. Сега като ме запита де съм и какво правя, баща ми му разправи за несполуката ми да се заловя нейде за даскал и особено му разказа за случката ми с Неофита в Свищов, според както му я бях разказал аз. Той се долови до думите, с които Неофит ме отлъгваше в Свищов, че като се върне в Търново, да ида при него и той ще предстои да ми намери място. — Ами ходи ли? — попита той. — Не. — Ами тъй бива ли? Защо да не идеш? Иди ти; той е владика, ючтювлия (с три опашки) наша е — и място може да ти намери, и добро може да ти направи, и зло. По неговите думи воден, и баща ми и той ми заповяда да ида да се явя на Неофита. „Да видим, каза той, и туй чудо“, а Хаджи Иванчо прибави: „Няма да хвърлиш камък, че да та заболи ръката, я?“ Иди там, поклони му се, кажи му Светии Владико, знаеш я, как рекъл онзи? „Поклони си се злomu като на светому.“

Не бях чувал такваз хубава по езика, но и толкова калпава по науката си стара дума. „И аз му казвам — рече баща ми — поклонена глава сабя не я сече, ама то вироглаво.“ „Тъй са те, младите — прибави Хаджи Иванчо; — те им се чини, че всичко, що хвърка, все се яде; ама не е тъй то. Умното е, както има една гръцка приказка:

Ὅπως ὁ χόσμος χαί ὁ Κοσμός^[4]“

И хвана да разправя на баща ми какво ще каже то по български.

На другия ден, колкото и да не ми беше по волята, ща-не ща, упътих се при Неофита и напомних му обещанията в Свищов, като се преструвах, че вярвам в тях. Неофит се и той преструваше и казваше ми, че той бил намерил уж място, но като не съм се явил навреме, там, дето мислил да ме прати, в Лясковец, те си намерили учител. „Но пак ще видя, каза той, за някое друго място“ и ако се намери, ще побърза

да ми яви. Аз познах, че ме лъже, но как и да е, измяташе се поне с лъжа, когато Костаки просто ми каза: „Не съм ти бащин измикерин, я, да ти търся място, търси и намери си...“ Той ми се присмя още на очите, че ме изиграл в Свищов, това, за което много ми докривя. Ядосвах се аз на себе си защо сам да му дам случай да се издява над мене, но „миналото се не връща, а се преглъща“.

Тогаз излязох от митрополията, пресрамен и нажален, но нямаше накъде да се обърна. Да се отпъна нейде надалеч да ида да си търся място, не смеех да се излагам на неизвестност през зимата. Оближните^[5] места, дето бях познат, едни просто не смееха от владиката да ме условят, други се бояха да не би, както беше се пръснало за мене, да съм заразен от някоя ерес, а от това най-много се плашеха поповете, които тогаз още играеха по-главната роля в избирането и приставянето на учителите. Трети пък, като чуваха къде съм се скитал миналото лято и на колко места съм се залавял и съм напущал, заключаваха за мене и явно говореха, че аз не „държа дикиш“, т.е. не стоя на едно място. А дали аз не стоях, или не ме оставяха да стоя, то беше нещо, за което никой не искаше да види и да изпита. Тъй аз отвсякъде си отбих оmutя и най-подир сторих „да закача даскаллъка на клечката“ и да стана казанджия^[6].

Разумява се, че не ми беше тъй лесно да се заловя на бащиния си занаят, но отнемай-къде принудих се на това. Баща ми беше беден човек. С всичката си сиромашия той беше направил онова, което можеше, за да ме изкара и мене нещо човек и да ме издигне по-високо от средата и кръга, в който съдбата беше ме поставила. Мене ми беше тежко, млад и способен за работа човек, какъвто бях, да стоя празен и най-вече, вместо да бъда нещо помощ на родителите си, да им бъда в тежест. Но веднъж решен, рано една сутрин чуковете и шумът в казанджийската махала, в която живеехме, ме разбудиха, аз станах, прекръстих се, казах: „Мечка страх, мене не“ и се озовах в дюгеня на баща си. Помня и сега с какви чувства и вълнение^[7] се явих пред него и му съобщих решението си. Той ме изгледа тъй малко подозрително, повъздъхна глухо и каза: „Добре, синко, като искаш, работа ще се намери и за тебе.“ И аз се успокоих, макар и да се унижих. Сега поне не щеше брат ми да ме гледа накриво и да мисли, че се храня на неговия гръб, а това бе доволно за мене тогаз.

Аз мислях и вярвах, че даскалът се отърва от мене, и със сърце следувах казанджилъка, както ме бе съветувал от Долна махала дядо Григор Табака, но все не се оставях от мисълта, кога ми прилегне, да отворя работа на Неофита и Костака. Наистина, че връстниците ми се смееха, като ме гледаха казанджия. Така също ми се присмиваше и даскал Пеню Давидов, който си позволи, даже един ден, когато ме срещна с бъкела за вода, да ме пита защо не съм си окачил и сахатя на гърди. Ний се понаядахме с даскал Пеня и аз все му казвах да напусне училището, че да се сподоби Търновото с по-добър учител, а той ми подгатваше някои слободии от миналия ми даскалски живот. Само даскал Никола Златарски се отнасяше по-човешки с мене, не вярваше, че ще остана вечно казанджия, и даваше ми каквито книги имаше за прочит. Той най-напред ми обади, че през Търново щял да мине султан Абдул Меджид. При тая новина населението, което беше писнало от Неофита, поиска да се възползва от това рядко събитие, за да се отърве от него. Стана цяло движение по Търновско да се пишат и подписват прошения против него и само чрез моя ръка се подписаха двадесет такива жалби, които и подеистваха за отстранението му, но аз никак не мислех, че ще изляза от Търново преди Неофита и тъй скоро ще напусна казанджилъка и ще се върна пак на даскалътка. Ето това как стана.

Като имах намерение да не напуцам бащиния си занаят, аз прилежно бях се заловил за него, изпълнявах всичко, което се искаше от мене, духах изпърво малките мехове, ходех с менчето за вино, носех с бъкела вода, наскоро взех да духам и големите мехове, взел бях да удрям и мазилото, а кога нямаше баща ми, удрях и от аралъка: с една дума, в разстояние нещо на 6 месеца, бях дотолкоз успял в занаята, щото на догодина тъкмах да вземам 500 гроша хак. Но аз съм имал един неприятел от същите бащини ми работници, по име Туманооглу Чапразлията, който мислел да се скара с мене и да стане причина да ме изпъдят. Един ден извардва кога нямаше баща ми, идва гръста-пиян и след избръсването на галя повиква: „Духайте, момчета!“ Момчето, което духаше, го нямаше и аз заех мястото му. Като видя, че аз духах, той се разпопържа, наведе се, та взе бащиния ми голям копан, с който изчукват пеливрата, и го запокити върху ми. Добре, че беше пиян, та не можа да ме улучи, а то там щеше и Богът да ме помилва. Без да покажа, че съм уплашен, аз толкоз само му казах: „Като ще биеш

хората, недей пи толкова.“ Подлютен от тия думи, той се затече към мене, да ме улови да ме бие. Там зад мяховете ний се наздравно сборичкахме с него и благодарение пак на пияното му състояние аз го търтих на земята, ударих му три-четири казанджийски мущри, той залелеца, взе да охка и аз го оставих. Като стана от земята, той си взе късото кожухче, обърна се към мене и ми каза: „Ще видим сега, ти казанджия ли ще ставаш, или джумхур ще събираш в казанджийските дюгени да... Ей сега ще видим мога ли те турна в дупката да ти посветят очите.“ Аз не се уплаших от заканванията на Туманооглу, но присъстващите, като настояха да се махна от дюгения, да не стане по-голям скандал, аз си отидох у дома и що бях се преоблякъл, додоха да ми известят, че Туманооглу иде с Мандаджооглу къде дюгения. Туманооглу как-как, но от Мандаджооглу, за когото съм уже разправял нещо на друго място, кожемити ме сгръ, толкоз повече, защото той ми беше кимен нещо отпреди. Аз излязох бързо от дома през комшулука и взех пътя надолу къде турската махала. Като минах моста, нагазих тая махала, дето никога не бях ходил, и оттам как и през де излязох накрая и додох на Малки чифлик. Оттам поех пътя към запад, спях вечерта на Шемшево у роднини, на другия ден минах през Ново село, прекарах втората нощ в случайните тамо две цигански колиби и чак на третия ден стигнах в Севлиево.

Това беше през 1846 лято. В Севлиево тогава се правеше ново здание за училище, което беше на изкарване, а даскал Никола някой си учеше децата още в една от килиите. Надве-натри аз се цених учител и влязох, та отворих най-напред новото хаджи Стояново наричано училище и почнах пръв да преподавам по новата метода на взаимно учене. В Севлиево прекарах 10 месеца и през това време се занимавах изключително с уроците си и с прочитане твърде жадно каквито книги ми попаднеха в ръка, повечето от които си доставях от Габрово.

През 1847 г. минах за учител в Ловеч и там се застоях нещо година и половина. Когато станах казанджия, аз бях почти зарязал книжовните си занятия, та и всичките си любими „стари думи“, които дотогава бях успял да запиша, бях затурял нейде, дето втори път не ги видях. В Ловеч у мене наново се породи желанието, което бях почувствал след разказа на дяда Драгана в Пиперково, да стана

списател и да се занимава с книжнината, и в Ловеч почева същински моята литературна деятелност. Наистина, аз бях се позанимавал нещо с книжнината още откогато станах пръв път учител. В Търново бях се опитал да съчиня за българските училища учебник по славянската граматика. В Килифарево написах статия за кощунстването на гълъбите и за празното прекарване на времето от гръцките владици, писах нещо и по акатиста на св. Ивана Златоустаго и св. Ивана Рилскаго. В Севлиево бях описал една случка, на която сам бях свидетел, именно как един ден един турчин всред едно кафене би за нищо и никакво едного българина и ни един от присъстващите не се осмели да каже нещо на турчина, това, което тогава ми направи силно впечатление и ме подбуди да опиша това събитие. Но всичките тия мои опити в писателството бяха написани на славянски език, не на български. Първите мои съчинения на простионародния наш език аз подкачих в Ловеч. Тук аз не само че се залових пак да събирам любимите си „стари думи“, да записвам песни, приказки, предания и други подобни материали, но възбуди се у мене и страст да съчинявам стихове и да кроя поеми. До това време аз бях се занимавал и със стихотворството, но не твърде сполучливо. Повечето от стиховете, които бях съчинил, бяха училищни, за поощрение младите към учение; любовни, за да отърва младежите от турските песни, които по онова време бяха на мода да се пеят, или пък такива, с които подгаврях гръцките владици и техните мекерета. Почти всички тия стихотворения, както и много други от същия характер, които отпосле в учителстването си съм съчинявал, са изгубени и аз не мога да възстановя нищо от тях. При все това, намират се и сега възрастни хора, мои бивши от онова време ученици или връстници, които и ден днешен помнят откъслеци от тия стихотворения, както и гласовете, на които съм ги учил да ги пеят: толкова жадно се разпространяваха и изучаваха тия стихотворения като новост тогава. В Ловеч аз не се задоволих само със стихотворения от тоя род, но предприех съчинението и на цели поеми и сатири в стихове. Тук между разните други творения, едни почнати, други преполвени, трети на изкарване, аз успях да свърша и приготвя за печат три: 1) *Крумиада*, в която пламенно възпявах в стихове победите на Крума върху Никифора; 2) *Огледалото*, сатира в стихове, в която ядовито подигравах и осмивах изобщо гръцките владици в България, най-вече търновския,

ловчанския, врачанския, софийския и видинския; 3) *Цветосъбрание*, което съдържаше около 100 любовни и други с общ характер стихотворения. Между недоизкараните творения беше едно, с което възпявах подвизите на Самуила. *Крумиадата*, *Огледалото* и *Цветосъбранието* аз изпратих от Ловеч чрез Апостола Конкова в Свищов да ги препрати в Букурещ, дето се изгубили.

През 1848 г. се появи холерата, от която се помина и баща ми в Присовския манастир Св. Арахангел, дето е и погребан, час и половина нещо от Търново към Килифарево. Понеже тя заплашваше да се разпространи и къде нас, мнозина избягаха от града в околността, а аз побягнах в Троянския манастир, игуменът на който беше Партений някой си, родом от Сопот. Като живях няколко време в манастиря, у мене се възбуди желанието, което още от малък имах, да стана калугер, за която цел даже бягах от бащината си къща в Присовския манастир, още момче като бях. Първия път у мене беше се появило това желание от голяма богобоязливост, внушена в душата ми от постоянното четене изключително почти на черковни книги и житиета на светци. Този път обаче подбужденията ми бяха да се оттегля от света, за да мога да се предам изключително на умствени занятия. С тая цел предвид аз напуснах Ловеч и отидох втори път в Троянския манастир. Но преди да хвърля калпака и да наложа капата, аз предложих едно условие на дяда Партения, с когото бях уже говорил по тоя предмет, именно да не ме праща по селата на просия като другите калугери, нещо, което ми беше противно. Игуменът склони, но не тъй калугерите, които въстанаха против подобно условие, като заявиха, че ако и аз не ходя на просия, то и те нямамо да ходят. Спорът по този въпрос още се протакаше, когато една сутрин аз взех книга в ръка и излязох да се поразходя нагоре покрай реката. По едно време чувам като издалеч тъжовен един глас, който глухо достигаше до ушите ми. Аз не обърнах на него внимание изначало, но като го чух да се повтори няколко пъти и като познах, че е човечески глас, станах да видя отде иде и що има. Като стигнах на брега на реката и погледнах долу, що да видя! Стар един калугер се мъчеше да си пере дрехите и в това време дъртешки охкаше и пъшкеше. Аз се запрях да погледам на тая любопитна сцена и калугерът, без да знае, че имаше кой да го наблюдава, следваше да се пере и да пъхти и охка. Уловил с две ръце тояжката си, той тъпчеше дрехите и си мърмореше: „Хъ! На тебе! Пери се, де! Не биваше да се

ожения, кога бях млад, че да си имам бабичка да ме пере, ами сега, на стари години, да се мъча сам да се пера. Хъ! На тебе!...“ И „ох“, „ах“ извикваше старецът и се позапирваше, облегнат на тояжката си, да си отпочине. Аз стоях, гледах, слушах и печалната тая картина ми направи тъжно впечатление. Туй калугерството, рекох, и то не си е работа и като си турнах книжката в джоб, реших да се върна в манастиря да си прибера партакеште и да (се) очистя оттам още същия ден. Речено и сторено, и с напуцането на манастиря напуснах завинаги и мисълта даже да се калугеря.

В Ловеч, както казах, аз се застоях нещо година и половина. За да не помислят читателите, че съвсем без вълнения съм прекарал това време, аз ще прося позволение да им разкажа една историйка, която е характерна за гръцките владици в България. Ловеч в духовно отношение беше епископия, подчинена на търновския митрополит. По онова време, когато аз бях учител, ловченски епископ беше един млад, левент и хубавец владика, по име Мелетий. Той имаше и хубав глас, което го караше често да пее в черква. Като имах предвид жестоките гонения, които бях си навлякъл поради явната ми враждебност спрямо Неофита и Костакия, аз бях предпазлив в Ловеч и явно гледах да бъде добре с Мелетия, но тайничко все си го преследвах. Мелетий тоже гледаше да бъде в добри отношения с мене, за да му бъде мирна и нему главата. Той дотам искаше да ми се покаже добър, щото ме употребяваше за свой секретар, да му пиша обикновената кореспонденция. В Цариград той се сношаваше най-вече с капукехаята си, никомидийския митрополит, с когото държеше и интимна кореспонденция, която криеше от мене. Тая кореспонденция привлече любопитството ми, понеже сецах, че в нея трябва да има нещо по отношенията на гръцките владици изобщо спрямо българите, и аз вардех сгодния случай, който ми се и представи, за да туря ръка на нея. Частният живот на Мелетия не беше твърде от непорочните. В Ловеч живееше сахатчия един, по име Костаки, който водеше жена из Битоля, нарицаема Мариола. Мелетий беше се влюбил в Мариола и често ходеше да я посещава. Костаки, като се догажда каква е работата, нагласява няколко турци и с тях извардва владиката у дома си и го заключва в стаята на жена си. Стана голям скандал. Из Търново дохважда нарочно митрополитският протосингел, по име Кара Кехая, да разгледва работата. Тоя последният, щом пристигна, изпрати Мелетия

в Търново, отдето го проводиха в Цариград, и за да покрие донейде скандала, улови се да съди гражданите, защо са допуснали да запираат по такъв начин Мелетия.

Докогато Мелетий стоеше тъй затворен, аз се възползвах от случая, отидох в митрополията и скритом намерих тайната му кореспонденция, от която взех само десетина писма, които ми се виждаха най-любопитни. Повечето от тези писма бяха любовни, разменени между Мелетия и Мариола, но имаше и едно от никомидийския в Цариград митрополит, което съдържаше тайните наставления на Фенер към гръцките владици в България, как въобще да се отнасят към възраждающия се тогава българизъм и какви средства да употребяват в борбата си против неговото разпространение. Тези инструкции бяха олицетворение на гръцка лукавщина и образец на византийщина. Аз не помня всичките точки на тия наставления, но същността им беше тая: гръцките владици трябва всякак и всякъде да препятстват на разпространението на българските книги и да не допускат отварянето на български училища. Ако нейде поискат да си отворят училище, да им се предложи да направят черква по-напред; ако се види, че не е възможно да се възпрепятства за отваряне на училище, тогава владиката трябва да се погрижи той да се тури начело на работата, за да вземе училището в ръце и под негов надзор. В училищата гръцкият език трябваше да първенствува, а на българския твърде малко внимание да се обръща. Това писмо, като характерно за отношенията на гърците спрямо българите, аз го предадох (заедно с шест медни български пари, намерени на Трапезица в Търново, от които една носеше името на цар Тодор) на хаджи Захария^[8], който тогава наскоро мина през Ловеч, когато втори път отиваше за Русия. Любовните писма на Мелетия и те сториха пари. Протосингелът, Кара Кехаята, осредоточи обвинението си по случката с Мелетия върху Николаки Терзиоглу, първия тогава човек в Ловеч, който бе повикан на духовен съд в Цариград пред патриарха. Аз дадох на Николакия тия писма да си послужи с тях и той чрез тях можа да се оправдае и да увини Мелетия, но на втория ден след оправданието му той се помина в Цариград от холерата.

Когато се върнах от манастиря в Ловеч, намерих, че ловчани си условили нов учител, и без да се спра, заминах за Плевен (1848 г.), дето пристигнах срещу Петдесетница. Още на вечерта ходих в черква,

пях, четох паремиите, но вместо да ги чета по славянски, аз както имах обичай, четох ги в превод на простобългарски. Това се твърде хареса на плевенци и ми спомогна лесно да се споразумея с тях да им бъда учител. Но тук връхлетях на друга бела, т.е. на друг гръцки владика. Агапий — тъй се наричаше той — трябва да е знаел за мене и за моите боричкания с Неофита в Търново и от страх, види се, да не му размътя водата, решил още от първия час да не ме допусне да остана в Плевен. Той свиква чорбаджиите, изсипва сума хули върху ми и им поръчва да не ме ценяват. Като видя, че с това няма да се свърши работата, той прибягна за помощ до властите, поиска от шодюрина сеймени да ме уловят и затворят. По какви причини, не зная, но мюдюринът по приятелски начин прати известие и на мене, и на по-влиятелните граждани за лошите намерения на владиката. Мене ме стигна яд и след като се посъветвах и поразмислих малко и видях, че в Плевен няма още почва за борба с Агапия, а според както се известих, такава по-благоприятна почва съществувало във Враца, седалището на Агапия, реших се и скритом се отправих за този град.

Във Враца стигнах не помня срещу кой празник беше. На сутринта отидох на черквата Възнесение и заварих, че даскалица една, близка приятелка на Агапия, четеше слово от Софрония. Неволно ми дойде на ум и аз да изляза пред врачани със слово в черква и даскалицата щом изкара, аз се обадох и извиках: „Отче, благослови.“ Настана дълбоко мълчание. Свещеникът подаде глава зад дверите, погледна и се дръпна. Втори път извиках: „Отче, благослови“, по-голямо мълчание, попът пак си подаде главата и пак се дръпна. Чак на третия път, като попросих благословия, той благоволи да ми я даде и аз почнах. Словото, което казах, бе върху същия текст, както и словото, четено от даскалицата, но сказано живо, то направи силно впечатление и обърна вниманието на всички. След като го свърших, аз си отидох на близкия Кунов хан, без да чакам да пусне черква; но когато пусна черква, едва ли не всички мъже се отбиха на хана да ме посетят. Аз се запознах с по-първите хора и те сами ми предложиха да ме условят, като се научиха, че съм бил даскал. На другия ден аз бях вече в училището.

Щом Агапий се научава, че аз вместо в Търново, както умишлено бях разпръснал слух, съм заминал за Враца и там съм се условил за учител, той се разписва писмо до чорбаджиите да ме изгонят; но като

се извести, че писмата му малко действат, той побърза сам да доде, за да свърши лично тая работа. Тогава се отвори жива борба между мене и него. В тая борба гражданите, които ненавиждаха Агапия, явно и открито взеха моя страна. Два пъти Агапий ме запира и двата пъти гражданите успяха да ме пуснат. По едно време Агапий, като не виждаше друго що, взе един кофар и доде сам в училището и го заключи, та си отиде.

— Е, сега каква ще я вършим, даскале? — ме питаха врачаните.

— Няма нищо — им рекох аз. — Ами питахте ли барем владиката защо е заключил училището?

— Питахме го зер.

— А той що ви каза?

— Каза, че училището той го е правил и той ще му съди.

— Ами митрополията кой я прави?

— Кой ще я прави, ний сме я правили, населението я прави, беки владиката ще я прави.

— Кога е тъй, идете пък вий, вземете по-голям катинар, та го ударете на вратата на митрополията.

Това тъй казано, уж на шега, се понрави на врачаните и те действително го извършиха. Агапий нямаше що да прави и позволи пак да се отвори училището, но реши как-как да ме изгони. За тази цел той взе да употребява такива низки и непростителни средства, щото просто да избавя живота си, аз се принудих да напусна Враца. Врачаните, като бяха доволни от мене, наградиха ме за всичкото време, за което бяха ме условили, и ми обещаха, че като се отърват от Агапия, пак ще ме викат да им бъда учител.

Следющият град, в който се установих, бе Берковец. Тук благодарение на препоръки от Враца аз лесно и скоро се услових за учител; но тук се изпречи, та дойде софийският владика Паисий. Той ме привика и се опита да ме раздума с добро да напусна Берковец. „Сега — каза той — аз правя ново здание за училище в София и като го изкарам, ще те викам там за учител; за тебе тука не е.“ Той дотам искаше мирно да ме отстрани, щото даже предложи да ми заплати в брой 300 гроша, задето съм се пазарил, като обезщетение. Аз виждах, че Паисий беше решен да ме премахне от Берковец, затова възползвах се от предложението му, взех му парите и след 7–8 дни учителстване напуснах Берковец.

Като се видях с малко пари в джоба си, нещо твърде необикновено с мене, доде ми на ум, че ще мога с тях поне една година в странство да се уча; затова упътих се към Видин, с цел да мина в Сърбия или в Австрия да се уча. В пътя между Видин и Берковец, като минувахме рано една сутрина реката Цибра по дървен един разкиркетен мост, излезе насреща ни един бик, който подплаши конете, и ний с конете и талигата барабар цопнахме в реката. Догде станем, догде се видим кой жив, кой здрав, реката, доста силна, беше подкарала моите дисаги с всичките ми ръкописи. Дисагите ги стигнахме, но единът дисаг беше вече се изсипал и половин от ръкописите ми се изгубиха. Едва-що пристигнах във Видин, който град тогава беше пълен с емигранти маджари, които бяха избягали из отечеството си поради войната с Русия, получавам писмо от майка си, която идвала чак до Плевен да ме дири, с умоления да се завърна по-скоро в Търново, гдето големият ми брат искал да разпродава едно-друго и да остави и нея, и сестрите ми без нищо. Аз потеглих за Търново по сухо и като стигнах в Лом, качих се на каик да изляза на Никопол, за да отида по-скоро през Плевен. Тук друго, по-голямо нещастие ме постигна. Като излязвах на сухо от каика, дъската, която съединяваше каика със скелята, се гиврътна и аз с дисагите си на рамо потънах в дълбините на Дунав. Аз знаях да плувам изкусно и в един миг изскочих отгоре на водата и излязох на сухо. Не същата участ имаха дисагите ми, в които носех всичко, що имах ценно. Още с падането ми те се изкачиха от рамото ми и бяха понесени и отнесени невъзвратно от реката. Тогава аз бях благодарен, че отървах живота си. Нали останах жив, казвах на себе си, ръкописите си лесно ще възстановя. И наистина аз останах жив, но по-голямата част от тия ръкописи, именно ония, които най-много ценях, аз никога не можих да възстановя. И тъй песни, приказки, стихотворения, Самуилка, в това число и втори път записаните и събрани няколко хиляди пословици погинаха във водите на Дунав. Това е второто нещастие, което се случи с тях, но не е и последното. Аз ще продължа още нататък историята им, която е тясно свързана с историята на живота и дейността ми.^[9]

От Никопол до Плевен е пет часа. Аз пазарих едно турско магаре за пет гроша и понеже бях си изтървал една калевър в Дунава, качих се на магарето и стигнах в Плевен с една крак бос. В Плевен имах мнозина познати, с които дълго време отпосле, в течение на Черковния

въпрос, съм бил постоянно в сношение. От тия познати най-видните бяха Маринчо, Златан, Хицов и други. Щом приятелите ми се научиха за моето пристигане, един по един дойдоха да ме видят в частната къща, в която бях слязъл, и един от тях — Маринчо — побърза да ме калеса за сватба. Същевременно се научава за пристигането ми и владишкият наместник, поп Танас. Като човек на владиката, в борбата си с последния, не бях пощадил и него през първото ми пребиваване в Плевен и бях го подиграл веднъж с думите:

Поп Танасе,
кое прасе
ума ти опасе...

Щом поп Танас се научил, че съм пристигнал, и казал: „Сега ще го науча аз него, това даскалче, «кое прасе моя ум опасе»“. И посредством конака пратил сеймени да ме уловят и затворят. Сеймени наистина ме подирват в къщата, на която бях слязъл, и като се научили, че ме нямало там и че съм бил отишъл на сватба, тръгват по дирите ми. В това време и приятелите ми не дремали и като се научили за лошите намерения на поп Танас и че сеймените се упътили да ме вземат от сватбата, едва превариха да ни предизвестят, когато вече сеймените бяха потропали на вратите. Време за много мислене не оставаше, нито можах да избягам из вратата. Приятелите, за да избавят и сватбарите от смущение, и мене от бела, бързом взеха една рогозка, увиха ме в нея и ме затуряха настрана в един кът. Сеймените додоха, търсиха ме навред, не можах да ме намерят и си отидоха. Тогава приятелите ме отведоха в друга къща, през нощта ми намериха кон, който ми докараха сутринта още в мрак на определено място накрай града, гдето дойде да ме изпрати сам лично Златан, който ми донесе и един чифт нови обувки, да се обуя. По тоя начин аз избягах из Плевен и се упътих за Търново.

В Търново в скоро време наредих домашните си работи и като все не ми излизаше из ум мисълта да ида да се уча, реших да ида в Елена, гдето беше се настанил нов един учител, Н. Михайловски^[10], свършил университет в Москва, който беше се разчул из Търново и беше привлякъл при себе си доста ученици. В Елена занесох с мене си

едничкия ръкописен труд — „Огледалото“, случайно избавен от водите на Дунав, понеже съм го бил турил в джоба си. Тая сатира против гръцките владици един ден прочетох на някои от другарите си и скоро всички се изредиха да я чуят. Един от тия мои другари, на име Павел, който отпосле се нарече Граманов, заедно с покойния Др. Бонев ми откраднаха ръкописа. Това беше около виноберма и понеже по това време разпущаха учениците, Павел и Бонев заминаха за Търново и отнесоха ръкописа ми, който чели на много свои другари и приятели. В пътя си към Търново, като минали през Капинския манастир, те го чели и на игумена Паисий, из Царева кория, което обстоятелство отпосле узнах. За това мое стихотворение, новост в него време, с което осмивах и духовито подигравах гръцките въобще владици, се разчу не само в Търново, а и в околността. Неофит, с когото имах толкова спречквания и разправи в начало на учителското си поприще, пак беше се завърнал като митрополит в Търново и чува за славата на „Огледалото“. Това го накарва изново да почне да ме преследва. В него време ставаше въпрос за овладичването на Илариона Макариополски. Неофит се възползва от това обстоятелство да убеди братята на Илариона, които бяха влиятелни хора в Елена, да ме прогонят из тоя градец. Н. Михайловски, който се отнасяше много съчувствено към мене, привика ме един ден и със сълзи на очи ми съобщи за постъпката на Неофита, като ме помоли да не ставам причина да дохожда в стълкновение с братята си и да не им навлече гонения от страна на гръцкия владика. Прочее на мене не оставяше друго, освен да си задигна чуковете от Елена и да отида в Трявна, гдето се услових за учител. Това беше през 1849 г., по Димитровден. Скоро след това от Враца додоха в Трявна Васил Кръстеняка и Димитър Бошнака да ме дирят и отведат във Враца за учител. Първият отдавна се е поминал, а вторият е още жив^[11]. Врачани бяха се заклели как-как да се отърват Агапия и ми бяха дали дума, че щом това стане, ще ме повикат да им бъда пак учител. И наистина, не дълго след моето принудено разпращане с тях, те се отървали от тоя проклет грък, но не другоаче освен чрез куршума на един турчин, който за оправдание на своето дело казал, че като срещнал владиката, сторило му се, че било бясно куче, та да се отърве, гръмнал отгоре му. Колкото да ми се искаше да удовлетвори желанието на моите стари приятели, които не бяха забравили обещанието си, понеже бях се настанил вече в Трявна и бях

прибрал майка си и двете си сестри, които нямах кому да ги оставя, принудих се да им откажа и те си заминаха нажалени. В Трявна аз учителствах три години наред, напук на Неофита, който не можа нищо да ми направи, ако и да се помъчи, защото бях под защитата на поп Йовча и на Никифора Даскалова, които бяха най-влиятелните и най-уважаваните лица по него време.

През 1852 г. доде из Габрово известният даскал Цвятко^[12], който имаше сношение с одески някои българи. Понеже бил чувал, че съм събирал песни и пословици, той ме помоли да му дам сбирката си, да я проводи да бъде печатана в Русия. Казах му, че всичко записано съм изгубил, но че като е за такава работа, ще почна пак изново. И наистина аз сполучих в кратко време да запиша 600 пословици и около 100 песни, които изпроводих на даскала Цвятко, който ги проводи от своя страна в Одеса. Там пословиците били печатани от Имперската академия на науките в отделна книжка, но за това нещо аз доскоро сам не знаях. Случайно тая година в Народната библиотека намерих един екземпляр от тия пословици, напечатани на 24 страници, на осмини, под заглавие „Български пословици“, без никакъв предговор и без означение кой събирал тия пословици и как са печатани. Какво е станало със 100-тях ми песни, които едновременно бях проводил, не зная и сега^[13]. Предполагам, че непременно са били показани поне на Раковски, защото в съчинението му „О Асене Первому“ и „Български старини“ срещнах буквално някои от тия мои проведени песни. Една част от същите песни се срещат и у сбирката на Dozon'a^[14]. Сам Dozon казва в предисловието си, че нему са били доставени 128 мои песни, от които печатал само 34^[15], без да обажда нещо как и от кого ги е доставил^[16].

Три месеца след като предадох поменатите материали на даскала Цвятка, аз влязох сам в сношение с кръга на дружеството, съставено от българи в Одеса^[17], и му изпратих чрез Николая Палаузова и Василя Рашеева още 100 песни и 1000 пословици, а подир няколко време, пак чрез същите, още 12 песни, все за Крали Марка, някои от които бяха дълги до 400–500 стиха. Тия 12 кралимарковски песни, според както ме уверява В. Стоянов, тоже били печатани от Имперската академия на науките. Като се опитах напоследне да се уверя в това, от изпитванията, които направих, се оказа, че отпечатаните екземпляри били изчерпани, но че един екземпляр се намирал, според уверенията

на В. Стоянова, в Прага.^[18] Какво стана с тия втори песни и пословици, аз нищо не зная. Спомням си само, че като имах случай напоследне да видя книгата „Памятники Народнаго бита Болгаръ“, печатана от Л. Каравелов в Москва (1861 г.), забелязах голямо сходство между много от пословиците, които се намират в това съчинение, и ония, които бях изпроводил в Русия, тъй щото дохождам до заключение, че при съставянето на своето съчинение Л. Каравелов е имал пред очи и моите пословици. Туй ми предположение се потвърждава донейде от обстоятелството, че Каравелов изрично поменува, че са взети от мене, ако и нищо да не съм пращал лично нему.^[19]

През 1853 г., по Коледа, аз напуснах Трявна и отидох да стана секретар на плевенския владика, известния Доротей, при когото седях само няколко месеца. Доротей беше ми обещал, че ще ме държи и запази от гоненията на Неофита и той действително доста се бори с търновския митрополит, но като видях, че ще стана причина да пострада сам той, върнах се в Трявна и оттам тръгнах през Одрин за Цариград, гдето се запознах с Александра Екзарха, който него време издаваше „Цариградский вестник“. Една част от пословиците си дадох да се печатат в тоя български лист, но спрях къде буква Г, защото новите пословици, записани в Трявна, бяха повече по източното наречие, което се различава от западното, а аз исках да събера и от последното, за да се изкара наяве съществуващото различие. Него време аз не знаех нищо за рупаланското наречие^[20], което изобщо доскоро е било твърде малко известно. Това наречие изучавах и писах по него приблизително след тридесет години, когато подир преврата (1881 г.) бях принуден да диря прибежище в Пловдив (1882–1884).

Целта на ходенето ми в Цариград беше да действам против Неофита, нещо, което беше известно и на Доротей, който обаче, ако и да имаше познати в Цариград, не посмея да ми даде никакви препоръчителни писма, даже до своя капу-кехая. Но с кого и как да се действа в тия времена и против такива противници? Видях, че нищо не може да стане, затова, без да се бавя дълго време, върнах се пак по сухо в Трявна, през август месец 1854 г. Като минувах Сливенския балкан с няколко души другари, бяхме слегли да вървим през гъстата гора и тъй както водех коня си и безгрижно пеех, внезапно пред мене изскочиха двама турци, които почти опряха пушките си на гърдите ми

и извикаха: „Дур, давранма!“ Други двама, на известно разстояние, стояха тоже на пусия с насочени пушки. У нас нямаше нищо, с което да се браним, та разбойниците лесно ни навързаха и отведоха далеч настрана. Като ни доведоха близо до една стръмна урва, която се спущаше далеч надолу в един бездънен дол, разтовариха конете ни, обраха всичко, което имахме, и ни оставиха почти голи. Мислехме, че с туй ще се отървем, но имало по-лошо. Един от разбойниците най-напред у мене се улови и като ме подкара над самата урва, улови ме за буйната ми коса и ме завали на земята, като издигна ножа си над главата ми. Моят долна устна се пукна и черна кръв потече из нея. Отчаяните молби, които отправих към едного от по-старите разбойници да пощади живота ми за едва едногодишния ми пръв син, подейства: той скимна на другаря си да ме остави и като ни поръчаха да не смеем да мръднем от мястото си до известно време, изчезнаха, а ний след определеното време поехме късно пътя към Елена, дето стигнахме голи и боси през нощта.

През 1856 г. аз изново ходих в Цариград, пак против Неофита, но тоя път не като частно лице, но като опълномощен представител от търновската епархия, и то не сам, но с няколко души другари, еднакво опълномощени като мене. Тия другари бяха: дядо Пеню от Дряново, Евтимов от Габрово, Аврам чорбаджи от Веброво и Георги Кабакчиев от Търново. Нагласата за нашето отиване стана след предварително тайно споразумение. При все това Неофит подушва, че сме заминали, узнава за целта ни и за да ни противодейства, сполучва да убеди някои свои хора от епархията (в Търново тъй го мразеха всички, щото никой не се намери да отиде да го защитава) да идат в Цариград да ни противодействат. Членовете на тая контрадепутация бяха Цаню Райков от Трявна, Хаджи Теодор от Лясковец, Никола Живков от Елена и Бакърджиоглу Стефан от Беброво. Имаше още един, но името му не помня. В Цариград един ден и двете депутации случайно се срещнахме у никомидийския гръцки владика и там се спречкахме. Едната депутация защитаваше Неофита; Кабакчиев и аз го нападахме от страна на другата. Най-горещ защитник на Неофита излезе Цаню Райков от Трявна, който почна и най-върло да напада лично мене. Това ми направи много тъжно впечатление и аз пороних сълзи, като видях, че туй върши един от моите съселяни, при това и роднина. Но същевременно аз възнегодувах от дълбочината на сърцето си и като

подех дума, изброих всичките противонародни дела и постъпки на Неофита и разказах всичките лични страдания, на които бях предмет от негова страна. Противниците млъкнаха и нищо не можах да отговорят.

В борбата на българите против Неофита съдействаха до една степен и някои влиятелни търновски аги, разбира се, по някои свои лични съображения, между които и Мастън ага, както и тогавашният управител на Търново, името на когото не помня. Благодарение само на това обстоятелство ний можахме да излезем тоя път открито обявени против нашия върл противник, с мисия пред правителството да го пропъдим. В Цариград ний се оплакахме формално против него пред Ахкями-адлие, гдето викаха и двете депутации поотделно, нас понапред, другите после. Нас изгълчаха, дето сме дигали гюрултия, и ни заповядаха да си идем и да мируваме, без да обещаят да изпълнят молбата ни. На другата депутация беше тоже заповядано да си иде и тя не закъсна да направи това още на следующия ден, което направиха подир нея и моите другари. Аз останах за повече време по настояване на Христа Тъпчилещова, който обещавахе да ме цени за учител при българската черква на Фенер. При всичко че турското правителство нищо не обеща, за да тури край на партизанствата в Търново, в които бяха намесени и турците, то реши и дигна търновския паша, но дигна и Неофита, който трети път не видя вече ни столицата на епархията си, ни България. Като се научих за това, аз крайно се обрадвах, защото се избавяше и Търново, избавях се и аз от един гонител, който на всяка крачка ме преследваше. Спомних си тогаз, че когато Неофит най-напред ме запря в курника, гдето пръв път обърнах внимание на народните пословици, след като ме пуснаха и аз отидох в училището да си прибера едно-друго, на излизане оттам случайно срещнах Неофита, който, като ме видя, с едно видимо удоволствие на лице и с една злобна усмивка на уста обърна се към мене и иронически ми каза: „Хе, даскале, урала!“ Аз го изгледах и без да му кажа нещо, отидох си по пътя, но дълго време с яд си спомнях за тая негова злобна подигравка. Щом се известих, че Неофит вече тръгнал от Търново, постарах се да науча приблизително кой ден ще стигне в Цариград, ходих няколко дни наред да го чакам на Едирнекапия, причаках го най-после при самите врата на Цариград и като му се поклоних, казах му:

„Хош гелдин, Деспот ефенди.“ Той ме позна, изгледа ме накриво и начумерено отмина.^[21]

Като се върнах от второто си ходене в Цариград, аз пак останах учител в Трявна, учителствах в Търново, после в Джумая и най-после за твърде кратко време и във Варна. През това време аз ходих още няколко пъти в Цариград^[22] по народните работи и в качеството на представител, и като частно лице и там се запознах с д-р Чомакова^[23]. Най-после през 1864 г. от Варна отидох в Цариград и от тая минута почнува продължителната ми деятелност в столицата на Турската империя. Когато бях учител в Търново заедно с Михайловски, Златарски, даскал Илия от Трявна и Кънча Кесарова из Габрово, запознах се с едного от американските мисионери — д-р Лонг, който наскоро беше се установил в тоя град. Д-р Лонг ме услови да преведа на български от славянски Новия завет за Библейското общество в Цариград. Това общество беше натоварило Фотинова да преведе Стария завет. Двата тия превода трябваше окончателно да се прегледат и поправят, преди да се печатат от една комисия, състояща от д-р Ригс, д-р Лонг, даскал Христодул от Самоков. Аз тоже трябваше да бъда член в тая комисия и това собствено ме докара в Цариград. Но освен тая трудна и деликатна работа аз продължавах да издавам „Гайда“, която редактирах дотогава от Ески Джумая^[24], и същевременно следях хода на народните работи. В началото „Гайда“ беше сатирически вестник, насочен най-вече за свестяване на българщината в борбата ѝ против гърцизма. Но на мене се запрети да издавам тоя вестник с това направление и аз го обърнах отпосле на чисто литературен лист. В 1866 г. аз прекратих „Гайда“ и почнах да издавам „Македония“, която продължих до 1872 г. Митхад паша прекрати едва ли не с „Македония“ и моето съществуване. Аз останах жив, но ударът, който ми нанесе, беше тъй силен, щото от него не можах вече да се дигна и се принудих пак да се уловя у старото си занятие — учителството — за прехрана.

През 1874 г. януари м., екзархията, подплашена от католическата пропаганда в Македония, която беше сполучила да привлече и да употреби за оръдие отца Нила, ми предложи да отида да обиколя по-главните градове на тая страна, да помиря партиите и да съдействам да се закрепят колебающите се в православието. Македония беше единственият кът на нашето общо отечество, с който не бях запознат, тъй що, ако и мисията, която ми се възлагаше, да беше не само трудна,

деликатна, но и свързана с риск и опасност за мене, като имах голямо желание да видя родната страна на Кирила и Методия — люлката на нашата книжовност — разбуждането на която беше една от главните задачи на политическата ми деятелност, на драго сърце приех това предложение. Вън от горещото ми желание да се тури край на католическата интрига, която заплашваше да прибере в лоното на католицизма почти една трета от Македония, идеята да се запозная лично с нея и с хората ѝ, да изуча бита, обичаите и езика на македонските българи, да събера материали по езика и наречията на тая страна ме накара още по-охотно да се съглася на желанието на Н. блаженство. Отидох най-напред в Солун и оттам във Велес, гдето раздорът между българите беше най-голям и най-опасен. В качество на редактор на „Македония“ аз бях известен по име вред в Македония, от която страна много частни лица и общини се отнасяха до мене по народните работи и по училищата. Най-много търсеха учители и аз ги улеснявах, доколкото можех. По моя препоръка във Велес бяха условили Н. Поповича, против когото по-после една част от населението беше се повдигнало в полза на Йосифа Ковачева. Аз имах крайното удоволствие да помиря велесчани, след което ходих да обиходя и няколко от околните села. За да мога да обиколя повече градове и места в Македония, отнесох се до екзархията за средства, които ми се отказаха. Това ме принуди да се върна по-скоро в Цариград.

В Македония аз се бавих всичко около един месец, но в късото това време бях успял да събера много нови материали, между които голямо количество пословици и доста записки за богомилството, които представляваха значителен интерес. След като се завърнах в Цариград, опитах се изново да се задържа там, но при всички мои усилия обстоятелствата не ми помагаха и аз се принудих да приема предложението на старозагорци да им бъда главен учител.

В Цариград, ако и по-голямата част на времето ми да беше зяното с вестникарската и политическата ми деятелност, аз никога не пропусках случай да събирам и записвам всякакви материали, които трупах настрана, за да ги обработвам в по-охолно време. Такива материали, събрани в течение на тридесет години, въпреки разни нещастия, аз имах натрупани цели сандъци и ги прибрах със себе си в Стара Загора, гдето, освободен от всякакви други главоболии освен

уроците си, аз посвещавах всичкото си свободно време изключително за нареждането и разработването им. Тия материали се състояха от народни песни, приказки, пословици, гатанки, обреди, богати записки за географическия и историческия словарь на Балканския полуостров, материали за български речник, предания, разкази за събития след падането на Българското царство, за въстанията, за еничерите, за дахлиите и други подобни. В по-леките работи аз карах да ми помогнат моите ученици, особено няколкото македончета, които от Цариград ме последваха в Стара Загора. Аз се занимавах лично най-вече с пословиците, с географическия словарь, но същевременно събирах за печат и стихотворенията си, които бях умножил с много нови, в Стара Загора писани^[25], и бях съчинил и приготвил за печат учебник по българската история^[26]. Географическият словарь бях почти изкарал; оставаше само да се нареди в по-строг алфаветически ред. Пословиците ми тоже бяха преписани и нагласени за печат; тяхното число тогава възлизаше на около 15 хиляди. Те, както и други мои материали, ходеха от ръце в ръце между моите по-млади другари учители, с които тъй приятно и дружелюбно съучителствувах, да бъдат разглеждани и прочитани. Времето, което прекарах в Стара Загора, беше трети период на моята чисто литературна деятелност: първият беше в Ловеч, вторият в Трявна и Търново.

Но и стоенето ми в Стара Загора не мина без злощастия, които са ме следили от детинство дори до старост. По време на въстанията в Перущица и Батак пострадаха мнозина и от Стара Загора. В това число бях и аз. Един ден властите ме арестуваха, туриха в синджири, качиха на талига и откараха в Одрин, дето бях тикнат в затвора с толкова други съотечественици. Помислих си, че той път поне, 30-и или 40-и, не помня, не ще изляза жив из затвора и че ще свърша с бесилката. Но благодарение на опитността, която имах в сношенията си с турците, и благодарение, че не изгубих присъствието на ума си, аз се избавих по-скоро, отколкото можеше да се предполага. Когато скоро след пристигането ми в Одрин ме изкараха пръв път пред истинтакчията, името на когото сега не помня, аз му разказах цялата си история. Турците (разумявам по-разумните от тях, какъвто се оказа и тоя истинтакчия), по навик добит от вековно властване, имаха известен такт и известна система в действията си и в упражнението на властта си. Груби, жестоки, варвари в много случаи, у тях често се срещаше и

известно почитание към по-видни и влиятелни хора, към които се отнасяха вежливо, даже и когато вината им се докажеше, а тоя обичай би можал да се препоръча и на българските касти и власти... Като се намерих в присъствието на истинтакчията, след обикновените разменения на думи в подобни случаи, додохме до предмета и аз почнах тъй: „Ефендим, не съм от ония хора, които не разбират и не проумяват от народни и държавни работи и ако обичаш да ме вярваш, това, което ще ти разкажа, е цяла истина. Българин съм и като такъв да ти кажа, че не обичам отечеството си и не желая доброто на народа си, ти лесно ще познаеш, че те лъжа. Но аз съм желал доброто и успеха на отечеството си и работил съм за това в кръга и границите на законите в държавата. Ако ти кажа пък, че съм от ония, които мислят и вярват, че една или две, или три чети от по стотина души ще могат да съборят едно царство и една империя такава, каквата е турската, ти пак може да помислиш, че те лъжа; годините ми и опитността ми не ми позволяват да помисля подобно нещо. Но животът ми е в ръцете ви и от вас зависи. Ако сте разумен човек, за какъвто ви смятам, сами ще додите до заключение, че не съм бунтовник; защото ако бих бил такъв, мене щяха да ме уловят в гората с пушка на рамо, а не да ме отделят от дома ми с перото в ръка. Ако ме пуснеш да си ида и да си гледам работата, аз даже не съм в състояние с нищо друго да те възнаградя, освен да ти проводя армаган един конски товар хубави загорски ябълки.“^[27] Тия мои думи видимо направиха впечатление на истинтакчията. Той ми каза: „Виждам, че ти не си от ония хора, за какъвто са те пратили тука, и че си разбран човек, та ще видя какво мога да направя за тебе.“ Втори път не помня дали виждах тоя човек или не, но на третия или четвъртия ден бях освободен и незабавно се върнах в Стара Загора, за голямо удивление на приятелите, които не се надяваха да ме видят жив. Аз изпълних обещанието си на истинтакчията, комуто наистина проводих един товар ябълки по нарочен човек.

Никое нещастие в живота ми не е бивало тъй пагубно и не е падало тъй тежко на мене, каквото това, което ми се случи в Стара Загора през 1877 г. Освободителната война, която трябваше да тури край на петвековно робство, ме завари в тоя град. Неописана беше моята радост, когато целият град посрещна с тържество, каквото русите нийде другаде не видяха, победоносните войски на Гурка, и неописана беше скръбта и горестта, с която се принудих да изляза из

тоя град при настъплението на Сюлейман паша, като оставих всичко мило, всичко свидно, което имах на тоя свят — книжовните ми трудове, материалите, събирани с толкова труд през толкова дълги години. Бях взел най-живо участие в приготовленията за посрещане на русите, които се почнаха още додет не бяха минали Балкана, и още тогава бях съчинил песните за тоя случай, които по-после обнародвах. [28] Туй обстоятелство и уважението, на което се наслаждавах между гражданите, както и известността на името ми на народен деец, ме призоваха начело на първото българско управление в Стара Загора, задача трудна и тежка при тогавашните обстоятелства. Трябваше, от една страна, да пазя реда и тишината в града, от друга страна — да посветя времето си, опитността си и всичките си сили, за да улесня задачата на руската войска. Още докато първата радост и първото възхищение бяха в силата си, настанаха тъмни и мрачни дни за Стара Загора. Към нея бяха се упътили дивите пълчища на Сюлейман паша, които приближаваха града. Руските сили бяха незначителни, но надеждите бяха поне да се държи Загора, доде додат на помощ други войски. Не е място тук да възпроизвеждам мъжеството на руските войски и геройството на българското опълчение, което пръв път се кръсти в кръвта на вековния враг. Като не додоха подкрепления, участва на града беше решена, и тая участ беше ужасна. През целия си живот съм си спомнял за нея с тъга на сърце и сълзи на очи. Аз направих всичко, което можах, да спомогна за удържането на града и в старанията си бях забравил и домашни, и всичките книжовни съкровища, които стояха натрупани вкъщи. Благодарение на някои свои, които в мое отсъствие се сетили, домашните се избавиха на последния час, без да могат да вземат със себе си друго освен онова, що са имали на гърба си. Син ми, най-малкият [29], си спомнил за големите тефтери, над които постоянно ме гледаше, че пишех, и които съдържаха материалите по географския словарь и пословиците, и за да не би да се загубят, прибрал ги и уж ги скътал нейде на по-скришно място, разумява се напразно.

Когато всичко около мене беше гръм и дим, врясък и писък, плач и рев, когато войските се дръпнаха от позициите си и почти всичко живо беше излязло из града, аз, един от последните, възседнал на кон, обърнах гръб и се отправих към дома си. По мене вече летяха турските куршуми и краищата на града, отдето настъпваше неприятелят,

издигаха големи пламъци във въздуха. Всяка минута бавене беше смърт. Като видях, че домашните и без мене излезли из къщи, без да се спра ни на миг, излязох из града, който остана в ръцете на турците да го горят, пленят и изколят. Къщата, в която живеех, стана жертва на пламъците, а заедно с нея погинаха и покъщнината ми, и богатата ми библиотека, и скъпоценните ми литературни сбирки и трудове, в това число и 15-тых хиляди пословици, които бях събрал от всичките краища на общото отечество.

София, 1892 г.

П. Р. Славейков

[1] Доколкото помня, тя захващаше тъй:

*Прославило се Търново
със славни гърци владци,
най си са много прослави
със Панарета делия,
делия, дели башия,
лудия гръцки владика.*

*Като гидия ходеше,
враня си коня яздеше,
окачен топуз носеше,
селата обикаляше,
сякак народа дереше
и грешни пари береше.*

*Попове си яздеше,
груби им думи думаше:
Де гиди, старци, магарци!
А кметовете псуваше,
псуваше и ги биеше,
калпаците им хвърляше
и толуми им думаше.*

*А йоц са повеч прослави
наше Велико Търново*

със Неофита мъдрия,
мъдрия и лукавия.

.....

↑

[2] Много ловък. — Б.р. ↑

[3] Към 1844 г., ако се брои от датата на тази „история“ в Пер. списание, кн. II, 1882. — Б.р. ↑

[4] „Както (цял) свят, така и Козма.“ Гръцката пословица, с нейното игрословие, има смисъл на българската, нагласена според нея: „Както Святко, тъй и Цвятко.“ — Б.р. ↑

[5] Местата на „облизу“, наоколо. — Б.р. ↑

[6] Дотук разказът по историята за събирането на притчите е взет цял и препечатан без изменение от книжка I и II 1882 г. на Периодическото списание. Оттука надолу почва продължението на разказа. ↑

[7] За положението ми въобще в това време по-надълго е разказано в *Епизод*. Вж. *Периодическо списание*, кн. XV и XVI, 1885 г.

↑

[8] Захари Княжески, семинарист, учил в Русия, със заслуги за образованието и училищата ни (1810–1877). — Б.р. ↑

[9] Тук стои забележката от Славейков: „Продължението и свършекът ще се отпечатат във втората част.“ Писана преди 1 януари 1890 г., тази първа част от „историята“ на пословиците е последвана в 1892 г. от втората част, която е отпечатана във втория том на книгата. Сега двете части са събрани наедно. — Б.р. ↑

[10] Никола Михайловски (1818–1893), брат на Иларион Макариополски и баща на писателя Стоян Михайловски. Познат е като учител, общественик и книжовник, преди и след Освобождението. — Б.р. ↑

[11] Д. Бошнака се помина и той преди няколко години, но беше жив, когато се пишеха тези редове. — Бел. на издателя (Иван Славейков). ↑

[12] Цвятко Недев (1816–1892), ученик на Неофит Рилски и дългогодишен учител в Габрово. — Б.р. ↑

[13] Според едно скорошно писмо на г. К. Иречека, излиза, че тия песни били тоже печатани от Имперската академия на науките и че и те (както и пословиците) били препечатани на особна книжка (35 страници) под заглавие „Сборникъ Бол. Нар. Пѣсень, Петра Рачова Славейкова“ в Петербург, 1855 г. — Бел. на издателя. ↑

[14] Вж. Chansons Populaires Bulgares, par Auguste Dozon, стр. XLV. — Бел. на издателя ↑

[15] Между тия песни е и хубавата и характерна песен:

*„Ходил юнак, ходил помак на пуста войска,
на пуста войска, войска татарийска.
Ранили го, ранили го триста дребни пушки,
триста дребни пушки, три стрели татарски...“*

Тая песен мнозина са слушали да я пее Славейков даже и на старини. — Бел. на издателя. ↑

[16] Dozon казва в предисловието си, че песните на неговия сборник му са доставени от Найдена Герова и Василия Чолакова (вж. стр. XLVI). — Бел. на издателя. ↑

[17] Покойният е имал дълго време сношение с българското настоятелство в Одеса и по предложението на това настоятелство е ходил в Габрово да мири партиите, написал историята на габровското училище и даже е ходил с особна мисия да изучава помаците. За изпълнение на тая последна мисия, твърде деликатна и опасна, той бил принуден да пътува под име доктор, като носел със себе си и някои общи лекове. Част от кореспонденцията му с одеското настоятелство е на ръцете ми благодарение услужливостта на настоятелството и е крайно интересна за оная отдалечена епоха. Ще се ползвам от някои случаи да я обнародвам. — Бел. на издателя. ↑

[18] В писмото на г. Иречек, за което поменахме в бележка на стр. 68 се казва, че само 9, не 12 от кралимарковските песни били печатани, заедно с други български песни от Мутевски и Найдена Герова, в сбирката на И. И. Срезневски, в съчиненията на руската Имперска академия. По всяка вероятност г. В. Стоянов поменува за песните, обнародвани в тая сбирка, която се намира в Пражката библиотека. — Бел. на издателя. ↑

[19] Сега може да се обясни, като се знае, че пословиците на покойния били печатани и че Л. Каравелов ще се е ползвал от печатаните. — Бел. на издателя. ↑

[20] Говор на рупците в Източните Родопи — Асеновградско, Пещерско, Хасковско и др. — Б.р. ↑

[21] По-подробно описание на действията на представителите от търновската епархия против Неофита в Цариград аз добих през 1895 г., след смъртта на покойния, от едничкия останал жив член на тая депутация — Георги Кабакчиев в Търново. Тия сведения ще обнародвам друг път. — Бел. на издателя. ↑

[22] Най-историческото от тия ходения е било, мисля, това през 1861 г., когато покойният нанесе смъртен удар на католическата интрига, като открадна дядо Йосифа (Соколски) и го пренесе в една нощ в Одеса. — Бел. на издателя. ↑

[23] Тук ще да е дума за подновяване на познанството, защото покойният се е запознал с Чомакова още преди 1853 г., когато бил тежко болен, та ходил да се лекува чак в Пловдив при Чомакова, който и му помогнал. В знак на признателност покойният е посветил труда си Смесна китка (1852) нему. — Бел. на издателя. ↑

[24] Първият брой на „Гайда“ е написан още в Трявна, преди покойният да замине за Джумая. — Бел. на издателя. ↑

[25] Покойният е разказвал на своите си и на приятели, че е много ценял своите стихове, съчинявани в Стара Загора. Някои от тия, пращани в Цариград още него време, намерих миналата година в писмата си, които ще бъдат обнародвани в сбирката на стихотворенията на покойния, която сега приготвям. — Бел. на издателя. ↑

[26] По казването на Хр. Г. Данов покойният е имал готов и друг учебник „Отечествена география“, поръчан лично от Данова, за който и съществува особен контракт, сключен навремето, у него. — Бел. на издателя. ↑

[27] Читателят ще се сети, че с тия последни думи покойният по един тънък и деликатен начин е искал да даде да се разбере, че е сиромаш, за да отбие възможното желание на истинтакцията да се ползва да иска пари, за да го освободи. — Бел. на издателя. ↑

[28] „Песни и стихотворения“ (1878 г.). Според както ми разказаха по-миналата година някои от учениците на покойния, той

сбирал по-съзнателните от тях и ги обучавал да пеят тия песни по затъntenите градини в града. Щом някой се явил, песните тозчас били обръщани на черковни. — Бел. на издателя. ↑

[\[29\]](#) Пенчо П. Славейков ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.